

Vše, co podnikl, se zdařilo

Jan Milíč Lochman – komentovaná prohlídka díla¹

Jan Štefan

In All that He Did He Prospered. Jan Milíč Lochman – a Guided Tour of the Work of an International Czech Theologian Keynote lecture at the symposium on the occasion of the birth centenary of a reformed theologian Jan Milíč Lochman. Lochman taught systematic theology in 1950–1968 in Prague, and in 1969–1992 in Basel. He is the author of several hundreds of scholarly studies and popular articles and of some twenty Czech, German and English books in the fields of historical theology (ortho-praxis of the Czech reformation), theological ethics (Christian-Marxist dialogue) and systematic theology (dogmatic soteriology seeking a balance between theological verticalism and horizontalism). Lochman was a world-renowned popularizer of Czech thought and a master of dialogue between theologians, between churches, between theology and philosophy, religion and culture, faith and science. In his personal life, as in his academic and ecumenical work, he opposed all kinds of fatalism. Formally dialectical and contextual theologian, he has always been – like his great compatriot Comenius – a theologian of hope.

Keywords: Jan Milíč Lochman, Czech Protestant Theology, Reformed Theology, Czech Reformation, Comenius Faculty in Prague, University of Basel

(Muž, který si oblíbil Hospodinův zákon)
je jako strom zasazený u tekoucí vody,
který dává své ovoce v pravý čas,
jemuž listí neuvadá.
Vše, co podnikne, se zdaří.

Žalm 1,3

Když jsme na tomto místě slavili osmdesátiny Jana Milíče Lochmana, představil jsem jej účastníkům slavnostního večera jako basilejského profesora, autora u nás bezmála neznámých německých a anglických knih.² Lochmana – pražského profesora – nebylo třeba představovat, mezi posluchači se

1 Předneseno na sympoziu ETF UK „Jan Milíč Lochman. 1922–2004“ v Praze 6. 4. 2022.

2 Jan Štefan, Theolog Jan Milíč Lochman, *Teologická reflexe* VIII (2002/2), 5–16. Jako autor českých textů se Lochman pro domácí čtenářstvo nedobrovolně odmíchl v letech 1973–1989, kdy jeho česky psané texty vycházely pouze v exilovém tisku.

děla celá řada jeho někdejších pražských studentů a studentek. Uplynulo dvacet let, takřka stejná doba, na jakou se protáhl Lochmanův exil. Jeho bývalé studenty a studentky bychom tu dnes spočítali na prstech ruky. Jako učitele jej z kolegů zažil pouze Petr Macek, já jsem byl slavnému profesorovi představen na samém počátku své fakultní dráhy počátkem února 1990. Proto jsem se rozhodl prezentovat vám celoživotní dílo svého učitele v komentované prohlídce. Řekl jsem svého učitele; jakkoli jsem nebyl Lochmanovým studentem, považuji se za Lochmanova žáka.

V prvním městě

V reminiscenci na román Charlese Dickense *The Tale of Two Cities* se mluvívá o Lochmanově životním příběhu jako o „příběhu dvou měst“. V prvním městě, Praze, odpromoval a záhy nato se habilitoval. Spolu se svými vrstevníky Amedem Molnárem (1923–1990) a Josefem Smolíkem (1922–2009) tvořil trojici mladých docentů Komenského fakulty. Zatímco oni své kvalifikační práce věnovali Jednotě bratrské,³ zvolil si on jako téma své disertace sondu do současné teologie zahraniční provenience.⁴ V habilitační práci se sice obrátil k domácí minulosti, ale ne k teologii; jejím tématem nebyla česká reformace, ba ani toleranční evangelictví, nýbrž „náboženské myšlení českého obrození“.

Na fakultě

Staronová stolice, na kterou nastoupil v roce 1950, od roku 1960 profesor Lochman, se jmenovala „všeobecná teorie náboženství“. Fakticky se jednalo o katedru „filosofie náboženství“ staré Husovy fakulty; její nový, neurčitý název byl Komenského fakultě nadiktován zvenčí, státními úřady. Na teologické fakultě neměla v době monopolu marxisticko-leninského světónázoru místo žádná „filosofie“. Ke svému vlastnímu oboru, systematické the-

3 Amedeo Molnár, *Bratr Lukáš. Bohoslovec jednoty*, Spisy HČEFB, řada A, sv. V, Praha: Kalich, 1948; týž, *Boleslavští bratři*, Spisy KEFB, řada A, sv. XXI, Praha: Kalich, 1952. Josef Smolík, *Sociální působení Jednoty bratrské v 15. a 16. století*, strojopis, Praha 1948. Ukázka in: *Theologia evangelica I* (1948/2), 87–98.

4 Jan Milíč Lochman, *Cesta a dílo Reinholda Niebuhra*, strojopis, Praha 1948. Srov. Týž, Meze realismu v christologii R. Niebuhra, *Theologická příloha Křesťanské revue* 1954, 42–50. Ve svých pamětech Lochman vzpomíná, že původně hodlal na radu J. B. Součka předložit svou disertaci J. B. Kozákovi na filosofické fakultě; to ovšem po únoru 1948 nepřicházelo v úvahu a jeho doktorvaterem se stal jeho křtitel J. L. Hromádka. – Jan Milíč Lochman, *Oč mi v život šlo*, Praha: Kalich, 2000, 59.

ologii, se Lochman dostal až po tom, co mu ji jeho „doktorský otec“ Hromádka přepustil; nejprve jej pověřoval jednotlivými kurzy (začátečnickým přehledem věrouky, přednáškami z theologické antropologie a christologie), v roce 1966 mu předal vedení katedry. Chceme-li poznat systematického theologa Lochmana v jeho pražském období, musíme oprášit staré ročníky *Křesťanské revue* a její *Theologické přílohy* nebo německo-francouzsko-anglického pražského čtvrtletníku *Communio viatorum*.

Do toho, co má jako „teoretik náboženství“ přednášet, Lochmanovi nikdo nemluvil. Svůj obor pojal jako svého druhu fundamentální teologii (označení běžně používané v katolické teologii), ne-li jako apologetiku (název vžitý v anglosaském prostředí). Nahlédnout do jeho tehdejších fakultních přednášek můžeme díky skriptům *Theologie a filosofie* (1958)⁵ a *Theologie a náboženství* (1963).⁶ Břítý dialektik se v nich pohybuje mezi Scyllou přehlížení a stírání rozdílů mezi teologií a filosofií, vírou a náboženstvím, a Charybdou jejich vyhledávání a zdůrazňování. Nabraný střední kurz mu umožňuje proplouvat mezi lákadlem asimilace a pokušením ignorance.

Skripta nejsou monografie, pouze „výtahy z fakultních přednášek“.⁷ Po kratším principiálním úvodu v nich Lochman přichází s delší (dnes pro nás mnohem méně zajímavou) částí věcnou. V theologicko-filosofickém skriptu jsou to výklady o tom, jak se k „problému filosofie“ stavěli vybraní apologeti, církevní otcové, scholastici, a jak se k němu staví tři soudobí myslitelé katoličtí a protestantští; v theologicko-religionistickém skriptu orientační přehled o hinduismu, buddhismu a islámu, dnešních živých náboženstvích, která vykazují kvantitativně největší počet věřících a kvalitativně tvoří „vrchol náboženského úsilí lidstva“.⁸ Opětovně tu čteme, že theologův filosofický a religionistický zájem je druhotný, nepřímý; theolog se zajímá o filosofii, popř. o náboženství až na druhém místě. V tomto upozadění však představuje studium filosofie a náboženství legitimní úkol evangelického theologa.⁹

5 Jan Milíč Lochman, *Theologie a filosofie (Několik kapitol z dějin problému)*, Praha: KEBF, 1958.

6 Jan Milíč Lochman, *Theologie a náboženství (Theologický pohled do dějin náboženství)*, Praha: KEBF, 1963.

7 Srov. Lochman, *Theologie a filosofie*, 3.

8 Lochman, *Theologie a náboženství*, 27.

9 Tak ve vyústění principiálních částí obou skript: Lochman, *Theologie a filosofie*, 27n; týž, *Theologie a náboženství*, 25.

Programové heslo, které Lochman pro svůj postoj razil, znělo: „ne kolaborace, ne ignorance, nýbrž konfrontace“.¹⁰ Z militantního termínu konfrontace k nám zaznívají padesátá léta, studená válka a „zostřený třídní boj“. V šedesátých letech, kdy štvavé kampaně nahradilo „uvolňování napětí“ a „boj za mír“, se bude právě Lochman neúnavně zasazovat o dialog mezi stoupenci rozdílných světonázorů. Pokud nám dnes jeho výklady připadají příliš poziční a konfrontační, vezměme v potaz, že kromě celkového politického kontextu Lochman reagoval i na specifický kontext církevní. Jeho posluchači a nově i posluchačky přicházeli na theologickou fakultu s jedinou studijní motivací: že je bohoslovecká fakulta připraví pro jejich budoucí kazatelskou a pastýřskou službu v církvi. Nic jiného ostatně nepřicházelo – do roku 1990! – v úvahu. U studentů natěšených na práci ve sborech musel mladý theolog počítat s tím, že jejich výhradní studijní zájem bude platit Biblii, církevním dějinám a věrouce. Přesvědčení, že theolog dobře biblicky i dogmaticky zakotvený by neměl postrádat základní orientaci ve filosofii a religionistice, před nimi musel nejprve obhajovat.

Výzbroj pro svá theologická prolegomena Lochman nezískal u Bartha nebo Hromádky, nýbrž u filosoficky zainteresovaného pražského biblisty Josefa B. Součka (1902–1972) a u muže č. 2 dialektické theologie, s nímž se osobně potkal ještě dříve než s Karlem Barthem a k němuž se nikdy nepřestal přiznávat, Emila Brunnera (1889–1966). Brunner jej naučil břitké dialektice svého vztažného „A“: vzájemnému vztahování víry a vědy, církve a světa, křesťanství a ateismu, demokracie a socialismu.¹¹ Od Brunnera a Součka Lochman převzal názor, že právě theolog stojící na biblicko-reformační víře si může dovolit maximální otevřenost vůči všem, kdo jeho víru nesdílejí.

Na veřejnosti a v ekumeně

Akademická a intelektuální česká veřejnost Lochmana znala jen okrajově. Na publikaci disertační práce o žijícím a tvořícím americkém theologovi nebylo na počátku padesátých let ani pomyšlení. Habilitační práce zabírající látku

¹⁰ Lochman, *Theologie a filosofie*, 27; slovo konfrontace velkými písmeny.

¹¹ Výstižně charakterizoval „dialektickou a dialogickou metodu“ „charismatika dialogu“ Lochmana ve svém salvátorském nekrologu 21. 2. 2004 děkan ETF Pavel Filipi: „Je tu především ta souřadná slučovací spojka ‚a‘. Už jako Lochmanovy studenty nás fascinovalo, jak on kladl slučovací spojku tam, kde my bychom spíše čekali spojku rozlučovací: či, buď – anebo.“ Pavel Filipi, *Omnis non moriar*. Za Janem Miličem Lochmanem, *Teologická reflexe X* (2004/2), 102–104, 102.

z domácí minulosti šanci měla, cenzurní zásah postihl pouze jméno TGM, ukrytého pod označením „autor České otázky“. Na knihách *Náboženské myšlení českého obrození* (1952)¹² a *Duchovní odkaz obrození* (1964),¹³ jediných dvou knihách Lochmanova pražského období, zaujmou už jejich tituly a podtituly. Barthián necouvl před slovy „náboženství“ a „duchovní“, církevník se nezalekl portrétovat církevní outsidersy, kalvinista muže, z nichž první dva, Dobrovský a Bolzano, byli modernistickými úchylkami načichlí římsští katolíci, a druzí dva, Kollár a Palacký, liberální luteráni. Nepřekvapí, že i v historické látce zůstal Lochman theologem, theologem na rozhraní mezi teorií a filosofií,¹⁴ zejména v pasážích o náboženství epochy osvícenství.

Bratra profesora ovšem znali členové ČCE z jeho cest do evangelických sborů, kam o nedělích přijížděl, jak zněla tehdejší ustálená formule, „kázat a přednášet“. Pro studenty a studentky českých evangelických církví to byl nejen jejich učitel okrajového fakultního oboru, nýbrž také, ne-li především, spirituál jejich studentské fakultní koleje, Husova bohosloveckého semináře.

S postupujícím politickým uvolňováním pražský profesor, delegovaný do světových ekumenických grémií a suverénně vládnoucí slovem i písmem jazykem německým, anglickým i francouzským, stále častěji vyjížděl do zahraničí. Německé studie *Die Bedeutung geschichtlicher Ereignisse für ethische Entscheidungen* (1963)¹⁵ a *Herrschaft Christi in der sekularisierten Welt* (1967)¹⁶ (druhá nese výmluvné věnování: „Karlu Barthovi a J. L. Hromádce – theologickým otcům“) jej předvedly evropské theologické veřejnosti jako jednoho z těch angažovaných theologů, po jakých byla v oněch letech zvýšená poptávka. Není divu, že v památném roce 1968 to byl právě on, kdo

12 Jan Milíč Lochman, *Náboženské myšlení českého obrození. Kořeny a počátky*, Spisy KEBF, řada A, sv. XIX, Praha: KEBF, 1952. Na obálce a jejím hřbetu se skví jednička, odkazující k pokračování v druhé knize.

13 Jan Milíč Lochman, *Duchovní odkaz obrození. Náboženské profily: Dobrovský, Bolzano, Kollár, Palacký*, Praha: Kalich, 1964.

14 Značně kriticky se proto vůči Lochmanovi vymezil reprezentativní filosof, tehdy ještě značně ortodoxní marxista Milan Machovec. – Milan Machovec, *Josef Dobrovský, Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, Praha: Svobodné slovo, 1964, 177.

15 Jan Milíč Lochman, *Die Bedeutung geschichtlicher Ereignisse für ethische Entscheidungen*, ThSt 72, Zürich: EVZ-Verlag, 1963. Na první stránce uvedeno jméno v podobě M. Lochman.

16 Jan Milíč Lochman, *Herrschaft Christi in der sekularisierten Welt*, ThSt 86, Zürich: EVZ-Verlag, 1967.

„vystoupil na Areopag“ jako reprezentant českého protestantismu: jako řečník na celocírkevním shromáždění 17. dubna 1968 v evangelickém chrámu u Salvatora, kde církev podala „jednoznačnou přihlášku k demokratizační obnově naší společnosti“¹⁷, nebo jako diskutér na několikatisícovém shromáždění v pražském Slovanském domě 29. dubna 1968.

V druhém městě

Křesťan v křesťansko-marxistickém dialogu

Lochman se nikdy netajil tím, že jeho srdce bije v centrálním oboru vši teologie, v teologii systematické. Dramatický spád konce šedesátých však ani jemu nedovolil ponořit se do hlubin systematicko-theologické reflexe. Během pohostinské profesury na newyorském Union Theological Seminary 1968–1969 – dokumentuje ji anglický knižní soubor *Church in a Marxist Society* (1970)¹⁸ – seznamoval americkou veřejnost s životem českého křesťanstva v době reformace i v podmínkách reálného socialismu. Obsáhlejší německý knižní soubor *Das radikale Erbe* (1972)¹⁹ krátce nato představil nového basilejského ordinaria německojazyčné theologické veřejnosti.

Na podzim roku 1969, kdy Lochman nastupoval na basilejskou katedru systematické teologie, už nemohlo být pochyb o tom, že po krátkém Pražském jaru přichází do Československa dlouhá a tuhá zima. O Vánocích umřel odstavený Hromádka, hvězdným akademickým kariérám Lochmanových marxistických kolegů Milana Machovce a Vítězslava Gardavského, známých a oceňovaných i mezi křesťany na Západě, učinili pražští normalizátoři rázný konec. Československo čekala, slovy francouzského komunistického básníka Louise Aragona, „Biafra ducha“. Lochman, přímý účastník marxisticko-křesťanského dialogu – z perspektivy Západu dialogu křesťansko-marxistického – se nyní nacházel na druhé straně železné opony. Změna stanovité sice neznamenal změnu stanoviska, nesla však s sebou změnu silové pozice: Křesťan byl v socialistickém Československu v znevýhodněné menšině, křesťan na

17 Jan Milíč Lochman, Církev a obnova společnosti, *Křesťanská revue* XXXV (1968/5), 102–106. Poslední věta přednášky zní: „Obnova církve může být nemalou pomocí obnově společnosti“ (106).

18 Jan Milíč Lochman, *Church in a Marxist Society. A Czechoslovak View*. New York, Evanston and London: Harper and Row Publishers, 1970.

19 Jan Milíč Lochman, *Das radikale Erbe. Versuche theologischer Orientierung in Ost und West*, Zürich: Theologischer Verlag, 1972.

demokratickém Západě naopak ve zvýhodněné většině. Očekávalo se, že vydá, bez ohledu na cenzuru vnější i vnitřní, autentické svědectví o duchovním potenciálu nedogmatického, dialogického marxismu. Učinil tak v knížečce *Perspektiven politischer Theologie* (1971),²⁰ záhy poté v paperbacích *Christus oder Prometheus?* (1972)²¹ a *Marx begegnen* (1975),²² a s odstupem v publikaci *Christ and Prometheus?* (1988).²³ V titulech a podtitulech těchto knížek nacházíme jak vylučovací spojku NEBO, „Kristus, nebo Prométheus?“, tak slučující spojku A: „Co křesťany a marxisty spojuje a co je rozděluje“, „Kristus a Prométheus?“ s otazníkem.²⁴

Hostovské přednášky na Harvardově universitě z března 1971 shrnuté do knížky *Kristus, nebo Prométheus?* nesou podtitul „Klíčová otázka křesťansko-marxistického dialogu a christologie“. V předmluvě Lochman avizuje předběžnou bilanci dialogu a koncentraci na jeho christologické aspekty.²⁵ Výchozí antitezi Lochmanovi poskytly dva provokativní slogany z roku 1967: výkřiky „Bůh je mrtev“ radikálních severoamerických theologů smrti Boha a knižní titul bestselleru českého nonkonformního marxisty „Bůh není zcela mrtev“.²⁶ Lochmanovu vlastní pozici naznačují dvě hesla obsahující předložku PRO: hromádkovské *evangelium pro atheisty*²⁷ a machovcov-

20 Jan Milič Lochman, *Perspektiven politischer Theologie*, Polis 42, Zürich: Theologischer Verlag, 1971.

21 Jan Milič Lochman, *Christus oder Prometeheus? Die Kernfrage des christliche-marxistischen Dialogs und die Christologie*, Stundenbücher 106, Hamburg: Furche-Verlag, 1972.

22 Jan Milič Lochman, *Marx begegnen, Was Christen und Marxisten eint und trennt*, GTB Siebenstern 104, Gütersloh: Gerd Mohn, 1975.

23 Jan Milič Lochman, *Christ and Prometheus? A Quest for Theological Identity*, Geneva: WCC Publications, 1988.

24 Sám autor „a“ a „nebo“ vědomě i nevědomky zaměňoval nebo stavěl vedle sebe. Srov. výraz „Christ and/or Prometheus“ – tamtéž, 24, nebo špatný odkaz v pražské přednášce Má cesta evangelického theologa, *Teologická reflexe I* (1995/1), 55–68, 58.

25 Lochman, *Christus oder Prometeheus?*, předmluva, 7.

26 Vítězslav Gardavský, *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*, Otázky a názory 66, Československý spisovatel: Praha 1968; 1967 na pokračování v Literárních novinách.

27 Stejnomená kniha Lochmanova učitele J. L. Hromádky vyšla německy – s doslovem K. Bartha – už v roce 1958, česky vyjde po překladech do mnoha jazyků v překladu Hromádkova někdejšího asistenta Milana Opočenského až v roce 1989. – Josef L. Hromádka, *Evangelium für Atheisten*, Unterwegs 6, Berlin: Vogt, 1958. Česky *Evangelium pro atheisty*, in: Milan Opočenský (ed.), *...kdo věří, dívá se dopředu. Z odkazu J. L. Hromádky*, Praha: KMK, 1989, 221–242.

ský *Ježíš pro ateisty*.²⁸ Slovo ateista může být v ježíšovském kontextu chápáno jako charakteristika Ježíšovy pro-existence („Byl člověkem pro všechny, tedy i pro ty, kdo žijí bez Boha“), ale také jako otázka po Ježíšově významu za hranicemi křesťanství („Co znamená pro ty, kdo se sami považují za ateisty?“). Lochman se ptá: Jak blízko si jsou systémově nepravověrná „marxistická christologie“ Vítězslava Gardavského a Ernsta Blocha a nonkonformistická, nicméně systémově pravověrná christologie Karla Bartha a Dietricha Bonhoeffera? Nenacházíme se na cestě k „prométheovské christologii“?²⁹

Otázka: „Najde se také v křesťanském kalendáři místo pro Prométhea?“ „Je Kristus antipodem Prométhea?“³⁰ Argument: Prométheus, první světec a martyr marxistického kalendáře, rebeloval proti Diovi. „Bůh Bible není Zeus“, „žárlivý kosmo-policista“,³¹ člověk pro něho není rival, nýbrž partner. Odpověď: „V křesťanském kalendáři je místo pro Prométhea a v marxistickém kalendáři je – přinejmenším zčásti – místo pro Ježíše Krista.“³²

Z Lochmanovy domácí, tj. nyní švýcarské, akademické práce vzešla knížka *Setkání s Marxem*, „plaidoyer pro dialogické setkání s marxistickým myšlením“.³³ Zájem západních theologů o marxismus nemusel Lochman na počátku sedmdesátých let vzbuzovat, spíš musel čelit jeho módní vlně. Přiznal, že nepovažuje humanistický potenciál marxismu za vyvrácený a marxisty za neschopné sebereflexe (např. ve věci ateismu), ale důrazně odmítl návrhy, aby theologové marxistické náhledy nediferencovaně zabudovávali do křesťanské theologie.

28 Stejnomená kniha Lochmanova přítele Milana Machovce vyjde německy o rok později, 1972, česky jako *Ježíš pro moderního člověka* až v roce 1990, mezitím dvanáct překladů. – Milan Machovec, *Jesus für Atheisten*. Mit einem Geleitwort von H. Gollwitzer, Kreuz Verlag: Stuttgart-Berlin. Anglicky pod názvem *A Marxist looks at Jesus*, London 1975. Česky pod původním názvem *Ježíš pro moderního člověka*, Praha: Orbis, 1990; opravené vydání Praha: Akropolis, 2003. – Podle zmínky v Pamětech, že „pomáhal na svět [... rozuměj: německému překladu] Machovcově pionýrské knize o Ježíšovi,“ soudím, že ji znal z rukopisu. – Lochman, *Oč mi v životě šlo*, 96. Týž, *Christus oder Prometheus?*, 9–16, 13n.

29 Tamtéž, 7, 106.

30 Tamtéž, 53, první věta proloženě. (Stejně Lochman, *Christ and Prometheus?*, 25).

31 Tamtéž, 55, první věta proloženě. (Stejně Lochman, *Christ and Prometheus?*, 27).

32 Tamtéž, 57.

33 Lochman, *Marx begegnen*, předmluva, 7.

Zcela jasno měl na rovině osobní. „Otázku, zda křesťan může být zároveň marxistou, bych chtěl za sebe zodpovědět záporně – pokud by tímto ‚zároveň‘ bylo míněno splynutí marxismu a křesťanství.“³⁴

Přednášky pronesené v březnu 1985 na universitě v Birminghamu a na Princetonském theologickém semináři a pojaté do knížky *Kristus a Prometheus?* se svým názvem i tématy vracejí k starší takřka stejnojmenné knížce německé.³⁵ Podtitul sděluje, že určujícím hlediskem bude tentokrát „hledání theologické identity“, a to dobře existenciálně, s pozadím autora vlastního příběhu: Dvacet let vyučoval evangelickou theologii na evropském Východě, takřka dvacet let ji vyučuje na evropském Západě. Srovnání nevyznívá bezvýhradně ve prospěch druhého poločasu. Samozřejmě, přechod z „uzavřené společnosti“ do „otevřené společnosti“ byl osvobozující, nebyl však pouze osvobozující. „V jistém smyslu se zdá, že je jednodušší učit theologii v mrazivé atmosféře na Východě, kde mají témata jasnější tvar a obrysy než v jaksi zamlženém duchovním prostředí našich západních společností“, v supermarketu bezbřehé nabídky a poptávky.³⁶

Takřka se vnucuje srovnání s ústřední metaforou proslulého románu nejslavnějšího zahraničního Čecha, Milana Kundery, který ve svém románu *Nesnesitelná lehkost bytí* (francouzsky 1984, česky v Kanadě 1985) učinil zkušenost exilu předmětem filosoficky koncipovaného příběhu.

Pro své pojetí theologizování v kontextu Lochman užívá formuli „dialektická identita“. Identita: Evangelium je jedno a totéž pro Východ a Západ; dialektická: jeho identita není „monolitická“, je to „identita v dialogu s radikálně se různícími situacemi, odpovídající na odlišné výzvy, stanovící rozdílné priority“.³⁷

Nemůžete v Basileji dogmaticky opakovat to, co jste učili v Praze. Theologické putování má věnovat pozornost novému klimatu a změněné krajině. Konec konců to však je totéž putování. Nemusíte v Basileji zapomenout na to, co jste učili v Praze. Naopak, poučení, které jste si museli osvojit tam, mohou zosřít váš zrak pro nebezpečí a při-

34 Tamtéž, 13.

35 Obrázek na obálce – červený srp protnutý kladivem, z něhož se stal kříž – jde na vrub nakladatelství.

36 Lochman, *Christ and Prometheus?*, 51.

37 Tamtéž, předmluva, VIII, IX.

sliby nové situace, tj. pomoci vám, abyste se nestali nekritickými zajatci nové společnosti a kultury. Vzpomínka na včerejšek může utvrzovat naši naději dnes.³⁸

Lochman se v myšlenkách vrací do svého „duchovního domova“, jímž je dědictví české reformace, i do svého „sociálního domova“, jímž byly československá společnost a kultura, především „československá demokracie“ Masarykovy první republiky.³⁹ Nově se objevuje tematika lidských práv, které se věnoval na půdě Světového reformovaného svazu v druhé půli sedmdesátých let,⁴⁰ ještě dříve, než na ni v Československu začali upozorňovat obránci lidských práv. Z *Charty 77* Lochman v knize přímo cituje,⁴¹ podobně jako z tehdy nové knihy nedávno vězněného Václava Havla *Dopisy Olze* (Toronto 1985).⁴² V druhé půli osmdesátých let Lochman do katalogu svých eticko-theologických reflexí přiřadí k otázkám světového míru, spravedlivého rozdělení bohatství planety a dodržování lidských práv dnes tak palčivou problematiku udržitelného vývoje a ohleduplného způsobu života.

Úhrnem můžeme konstatovat, že se ve všech svých přednáškách a textech o křesťansko-marxistickém dialogu Lochman osvědčil jako theolog skutečně dialektický. Křesťanům naladěným protimarxisticky se pokusil marxisty oddémonizovat, křesťany smýšlející promarxisticky se pokusil zbavit naivit a iluzí. Nikomu nechtěl brát naději. Úspěch a neúspěch pro něho nebyly argumentem; úspěch jej nepřesvědčoval, neúspěch neodrazoval. Cynický pragmatismus mu byl cizí právě tak jako nereálný idealismus. Myslím, že by se jeho postoj dobře vešel pod střechu niebuhrovské kategorie „křesťanský realismus“ – obohacený o explicitní, stále silící eschatologický výhled, a to jak dopředu, tak vzhůru.⁴³

Interpret dědictví české reformace

V hostovských přednáškových cyklech se světoznámý ekumenik nevracel jen k nedávné minulosti křesťansko-marxistického dialogu. S prohlubujícím se časovým odstupem od svého odchodu z Československa mu stále

38 Tamtéž, předmluva, VIII.

39 „Spiritual home“ – tamtéž 9, 13; „social home“ – tamtéž 13.

40 Viz Jan Milíč Lochman – Jürgen Moltmann, *Gottesrecht und Menschenrechte*, Neukirchen: Neukirchener Verlag, 1976.

41 Lochman, *Christ and Prometheus?*, 14.

42 Tamtéž, 49.

43 Poslední kapitola *Apokalypse Tomorrow? A Christian Account of Hope*, in: tamtéž, 95–105.

víc ležel na srdci úkol seznámit světovou ekumenu s theologií ve světě málo známé české reformace: s úsilím husitů a Jednoty bratrské o křesťanskou orthopraxi. Dočteme se o tom v knížkách *Living Roots of Reformation* (1979),⁴⁴ *Comenius* (1982)⁴⁵ a *Zeal for Truth and Tolerance* (1996).⁴⁶

V knížce *Živé kořeny reformace* se ordinovaný duchovní ČCE (která se hlásí se ke čtyřem reformačním vyznáním: vyznání Augsburskému, Druhému helvetskému, Českému a Bratrskému) představil luteránům Spojených států jako „pastor čtyř konfesí“.⁴⁷ Proti monotónnímu – možná spíše monodickému – vnímání reformace jako jednohlasu pléduje za její mnohohlasé pojetí, za „ekumenickou polyfonii reformace“.⁴⁸ V návaznosti na koncept „dvojí reformace“ (první valdenské a husitské, druhé luterské a reformované), s nímž přišel v polovině šedesátých letech v Praze Lochmanův kolega Amedeo Molnár, naslouchá „živému dědictví reformace/reformací“⁴⁹ jako vícelhlasu, zde konkrétně trojhlasu. První hlas, *sola gratia*, „hrají“ luteráni, druhý hlas, *solí Deo gloria*, kalvinisté. Třetí hlas hrají či spíše „zpívají“ husité, jimž Lochman přiděluje jako leitmotiv heslo husitského radikála Jana Želivského *status mundi renovabitur*, „stav světa bude obnoven“. Barthovský reformační apel na permanentní reformaci *ecclesia semper reformanda*, „církve je třeba stále reformovat“, dědic husitů a českých bratří rozšiřuje na apel *ecclesia et societas semper reformanda*, „církve a společnost je třeba stále reformovat“.⁵⁰ (Kupodivu jsem nenarazil na rozšíření reformního apelu *status mundi renovabitur*, „stav světa bude obnoven“ opačným směrem, na *status mundi et ecclesiae renovabitur*, „stav světa a církve bude obnoven“.)

Exulant Lochman objevil sobě i světu nejslavnějšího českého exulanta všech dob, Komenského. Věnoval mu svou jedinou historickou monografii, knížečku *Komenský*. Jestliže historiky vede jejich metodická skepse a světonázorový relativismus často k fatalisticky rezignovanému přístupu k ži-

44 Jan Milíč Lochman, *Living Roots of Reformation*, Minneapolis, 1979.

45 Jan Milíč Lochman, *Comenius*, Freiburg (Schweiz) – Hamburg: Imba Verlag – Friedrich Wittig Verlag, 1982.

46 Jan Milíč Lochman, *Zeal for Truth and Tolerance. The Ecumenical Challenge of the Czech Reformation*, Edinburgh: Scottish Academic Press, 1996.

47 Lochman, *Living Roots*, 11.

48 Tamtéž, 90, srov. 11n.

49 Plurál v poslední větě knížky – tamtéž, 96.

50 Tamtéž, 84; též Lochman, *Christ and Prometheus?*, 9.

votu,⁵¹ pak poučení, které si z dějin bere theolog Lochman, nezní „Nic nového pod sluncem“. Podobně jako se brání pokušení přijímat přítomnost fatalisticky, usiluje o defatalizaci dějin, chce zbavit dějiny osudovosti. Jeho Komenský není náboženský či politický fantasta, a už vůbec ne fanatik. Je to moltmannovský „theolog naděje“, naděje chápané neblouznivecky jako „optimismus milosti“.⁵² Spíše než učitele národů vidí v Komenském vzorový příklad křesťana, který ač ve svých „malých nadějích“, živených dobovými chiliastickými proroky, krácel od zklamání ke zklamání, nikdy neztratil „velkou naději“, nevzdal očekávání Krista-Obnovitele (*Christus-Renovator*). Cituji závěr knížky:

Shrnuto do jedné věty: Není to tento svět, co dává Komenskému jeho naději, ale je to naděje, která mu dává tento svět. Takto putoval on, „muž touhy“: z labyrintu světa do ráje srdce. Ale také: z ráje srdce do labyrintu světa.⁵³

V posledním, již polistopadovém souboru hostových přednášek *Horlivost pro pravdu a tolerance* zavítal Lochman znovu do milovaného Skotska, aby své posluchače na New College university v Edinburghu vystavil „ekumenické výzvě české reformace“. Současnost ustoupila do pozadí, pád reálně socialistických režimů v „druhém světě“ poslal marxismus, aspoň v Evropě, do retro-muzea. Ve starém domově byla obnovena pluralitní demokracie. Protože pražští husitologové Amedeo Molnár a Robert Kalivoda zemřeli vzápětí po sametové revoluci, Kalivoda 6. prosince 1989, Molnár 24. ledna 1990, je na více než sedmdesátiletém Lochmanovi, aby zvedl jejich prapor protestu proti zúženému chápání reformace. V pěti přednáškách nechává defilovat protagonisty české reformace: Husovy předchůdce, Husa, theology husitské revoluce, Chelčického a Komenského. Pro lákavé srovnání filosofie či spíše theologie české reformace podle Molnára, podle Smolíka a podle Lochmana zde bohužel není prostor. Zmíním jen jejich

51 Josef Pekař zaznamenal diktum svého učitele, prvního moderního českého historika Jaroslava Golla: „Dějiny neučiní nikoho optimistou. Ale také ne pesimistou.“ – Josef Pekař, Jaroslav Goll (1926), in: *Z duchovních dějin českých. Dílo Josefa Pekaře*, sv. 1, uspořádal J. Klik, Praha: Melantrich, 1941, 334–341, 339.

52 Srov. Lochman, *Comenius*, 55.

53 Tamtéž, 56n. – Do obdobné věty shrnul Amedeo Molnár eschatologii Petra Chelčického: „Podle Chelčického není křesťanská naděje především pro tento svět, ale tento svět je a trvá pro Krista, předmět křesťanské naděje.“ – Amedeo Molnár, *Eschatologická naděje české reformace*, in: *Od reformace k zítřku*, Praha: Kalich, 1956, 11–101, 61.

konsensus v eklesiologii a eschatologii, dnes ještě aktuálnější než tenkrát. Všichni tři (barthovsky) odmítli konstantinismus a přitakali (bonhoefferovskému) konceptu církve bez privilegií, všechny motivoval (v duchu české reformace, především staré Jednoty) eschatologický výhled k příští Páně k činorodé účasti na nápravě církve a světa. Závěr knížky vyznívá lochmanovsky optimisticky:

Ekumenická loď theologie a církve by měla být kormidlována bezpečně úzkým průlivem mezi skálou intolerantního horlení pro pravdu na jedné straně a vírem tolerance bez horlení pro pravdu na druhé straně. Na vlajce této vratké lodi však stojí napsáno, jako za dnů husitů: „Pravda Páně vítězí.“⁵⁴

Theolog ve svém vlastním oboru

Lochman je autorem dogmatické monografie *Versöhnung und Befreiung* (1977),⁵⁵ malé dogmatické trilogie *Wegweisung der Freiheit* (1979),⁵⁶ *Das Glaubensbekenntnis* (1982)⁵⁷ a *Unser Vater* (1988)⁵⁸ a spoluautorem tří svazků *Dogmatik im Dialog* (1973–1976).⁵⁹ Do prvních svazků třetího vydání *Evangelisches Kirchenlexikon* (EKL, 1986–1997; anglická mutace *Encyclopedia of Christianity*, 1998–2008) napsal několik slovníkových hesel.

V paperbacku *Smíření a osvobození*, mini-soteriologii o „geometrii spásy“, jejímž heslem je „spása jako smíření a osvobození“,⁶⁰ zúročil své zkušenosti

54 Lochman, *Zeal*, 78. Srov. Lochman, *Christ and Prometheus?*, 63.

55 Jan Milič Lochman, *Versöhnung und Befreiung. Absage an ein eindimensionales Heilsvverständnis*, GTB Siebenstern 241, Gütersloh: Mohn, 1977.

56 Jan Milič Lochman, *Wegweisung der Freiheit. Abriss der Ethik in der Perspektive des Dekalogs*, GTB Siebenstern 340, Gütersloh: Mohn, 1979. Český Desatero. *Směrovky ke svobodě*, přel. B. Vik, Praha: Kalich, 1994.

57 Jan Milič Lochman, *Das Glaubensbekenntnis. Grundriss der Dogmatik im Anschluss an das Credo*, Gütersloh: Mohn, 1982. Český *Krédo. Základy ekumenické dogmatiky*, přel. B. Vik, Praha: Kalich 1996. Jsem rád, že se mně podařilo autora přesvědčit, aby upustil od husovského titulu „Výklad víry“ a upřednostnil symetrii v názvech knih podle vykládaných textů: Otčenáš – Desatero – Krédo. Podtitul „Základy ekumenické dogmatiky“ byl inspirován americkým podtitulem „An Ecumenical Dogmatics“.

58 Jan Milič Lochman, *Unser Vater. Auslegung des Vaterunsers*, Gütersloh: Mohn, 1988. Český *Otče náš. Křesťanský život ve světle Modlitby Páně*, přel. F. Schilla, Praha: Kalich 1993.

59 Fritz Buri – Jan Milič Lochman – Heinrich Ott, *Dogmatik im Dialog: Bd. I: Die Kirche und die letzten Dinge; Bd. II: Theologie – Offenbarung – Gotteserkenntnis; Bd. III: Schöpfung und Erlösung*, Gütersloh: Mohn, 1973, 1974, 1976.

60 Lochman, *Versöhnung und Befreiung*, 64.

vůdčího světového ekumenika. Ve Světovém reformovaném svazu i ve Světové radě církví se totiž potkával se dvěma proti sobě stojícími skupinami. Jedni, teologičtí vertikalisté, vzhlíželi k nebi a vyzývali k tomu, abychom se věnovali vlastnímu úkolu církví, evangelizaci, zacílené ke spáse duší, zatímco druzí, teologičtí horizontalisté, zůstávali na zemi a nabádali k tomu, abychom jako křesťané přijali spoluúčast na úsilí o nápravu světa. Lochman, který v dogmatice odmítal alternativu „bud' exkluzivismus, nebo inkluzivismus“, „bud' transcendence, nebo imanence“, nehodlal v etice přistoupit na alternativu „modlitba, nebo akce“, „eskapismus, nebo sekularizace“. „Odsvětštění“ („Entweltlichung“), stažení se před světem do církve, je stejně heretické, sektářské, jako „zesvětštění“ („Verweltlichung“), útek z církve do politiky. Levicový filosof Herbert Marcuse (1898–1979), s nímž se Lochman setkal ve Spojených státech, jej svou hojně čtenou knihou *Jednorozměrný člověk* (*One-Dimensional Man*, 1964; česky 1991) inspiroval k podtitulu knížky: „výhost soteriologii jednoho rozměru“.⁶¹ Grafickým vyjádřením křesťanské dvojrozměrnosti je základní křesťanský symbol: kříž o dvou břevnech, v němž dochází k prokřížení vertikály a horizontály, směru nahoru–dolů a směru doleva–doprava. Základní linií je vertikála. Spása člověka je v první radě smíření, smíření člověka s Bohem, jak učil v christologii své *Církevní dogmatiky* Barth. Tuto vertikálu však protíná horizontála. Smíření znamená osvobození, osvobození člověka ze všech zajetí a otroctví, jak učí theologie osvobození. Zachránit člověka znamená zachránit celého člověka, člověka s duší a tělem, s rozumem a smysly, a to pro život časný i věčný.

Malá soteriologie je Lochmanova nejkalvinističtější kniha. Mluví z ní reprezentant moderní reformované theologie, který je ekumenikem v nejhlubším slova. Technickému termínu „ekumenický“ vrací jeho původní náplň: to, co se týká *hé oikúmené*, vši obývané země, všeho obydleného světa, celého lidstva. Věk konfesionalismu dnes náleží minulosti, jednotě církve však brání nové rozpolčení křesťanstva: na údajně pravověrné skalní fundamentalisty, kteří strážejí „křesťanské hodnoty“ před jejich výprodejem, a na zdánlivě nebo i skutečně pramálo pravověrné liberály, kteří prostě kráčejí s mainstreamem dnešní doby. Lochman by asi řekl, že první nejsou jako takoví o nic křesťanštější než druzí a druzí nejsou jako takoví o nic křesťanštější než první.

61 Vlastní překlad *Spasení jako smíření a osvobození. Proti jednoplošnému pojetí spasení* – Lochman, *Oč mi v životě slo*, 118.

Podnět k tomu traktovat tradiční dogmatickou látku přišel, jak už tomu bývá, zvenčí: v podobě pozvání k účasti na experimentu dialogické dogmatiky. O tom, co se v raných sedmdesátých letech pravidelně odehrávalo v basilejské posluchárně, se mohou ti, kdo u toho nebyli, dočíst ve třech svazcích Dogmatiky v dialogu. První svazek *Církev a poslední věci* (1973) je věnován eklesiologii a eschatologii, druhý *Theologie – Zjevení – Poznání Boha* (1974) theologickým prolegomenům, třetí *Stvoření a vykoupení* (1976) kosmologii a soteriologii. V inscenovaném rozhovoru trojice basilejských systematických theologů různé theologické provenience a orientace si stojí fakultní benjamíněk Lochman dobře. Ano, své služebně starší kolegy, jimiž byli představitel školy konsekventní eschatologie Fritz Buri (1907–1995), Barthův liberální oponent na katedře systematické theologie, a bultmannovec Heinrich Ott (1929–2013), vlastní Barthův nástupce na této katedře, v mnohém předčí. Šíře jeho záběru a uvážlivost jeho pohledu je opravdu příkladná. V konceptech neobvyklých a viditelně sporných dokázal najít pravdivé momenty, v konceptech běžných a zdánlivě nesporných nejedno čertovo kopýtko, ne-li přímo Achillovu patu. Přitom se rozhodně nevydal střední cestou opatrného a bázlivého čecháčka, který chce být zadobře se všemi. Nakročil na úzkou cestu vyrovnané moudrosti jako pokorný Evropan, který si je vědom relativity všech našich theologických postojů, tradicionalistických neméně než progresivistických. Z Lochmanových knih je Dogmatika v dialogu tou, na niž nejvíc usedá prach; nebyla znovu vydána ani přeložena. Na dnešního čtenáře, zvyklého na ostré názorové polarizace a nevybíravé útoky na opačné názorové pozice, působí možná příliš irenicky.

Životním dílem Jana Milíče Lochmana se stala, už za života autorova, jeho malá dogmatická trilogie: malá dogmatika, malá etika a – dovolím si tu malý neologismus – malá spirituálka. Sledoval v nich svůj vzor, Barthovy minidogmatiky *Krédo* (1935)⁶² a *Nárys dogmatiky* (1947),⁶³ výklady víry církve „v návaznosti na Apostolikum“, „napojené na text Apostolika“. Přednášky se opírají o základní texty křesťanstva: etika o základní text křesťan-

62 Karl Barth, *Credo. Die Hauptprobleme der Dogmatik dargestellt im Anschluss an das Apostolische Glaubensbekenntnis*. 16 Vorlesungen, gehalten an der Universität Utrecht im Februar und März 1935, München: Kaiser, 1935.

63 Karl Barth, *Dogmatik im Grundriss im Anschluss an das Apostolische Glaubensbekenntnis*, Stuttgart: Kohlhammer, 1947. (Ve švýcarském vydání *Dogmatik im Grundriss*. Vorlesungen gehalten im Sommersemester 1946 an der Universität Bonn, Zollikon-Zürich: Evangelischer Verlag, 1947.)

ské mravouky, starozákonní Desatero, dogmatika o základní text křesťanské věrouky, Apoštolské vyznání víry, spirituálka o základní text křesťanské spirituality, Modlitbu Páně. Kdyby něco takového podnikl někdo jiný, snadno by sklouzl do theologického minimalismu. Ne tak Lochman! To, co podniká, není eliminace, redukce, nýbrž elementarizace a koncentrace. Jeho záměrem není z množství látky vypustit témata údajně nadbytečná, zjevně neaktuální nebo prostě jen příliš komplikovaná, nýbrž soustředit se na témata nepominutelná.

Jaká jsou obsahová těžiště jednotlivých dílů trilogie? Vzhledem k tomu, že tyto tři knížky jsou u nás, a nejen u nás, nejživější částí Lochmanova díla – vyšly tu ve dvou vydáních a rumburský a varnsdorfský farář Richard Vlasák (* 1983) je na lochmanovském odpoledni v Novém Městě nad Metují vtipně nazval „Velkým katechismem ČCE“ –, mohu být maximálně stručný. V malé etice *Ukazatel cesty ke svobodě* Lochman odmítl jak moralizující zákonitvím permanentně vztyčených ukazováčků, tak mravní laxnost doširoka otevřených náručí. Boží zákon nám pomáhá nebloudit na cestě ke svobodě. V malé dogmatice *Vyznání víry* odmítl jak dogmatickou rigidnost, tak liberální indiferentismus. Vyznání víry pročišťuje naši víru od falešných věr a pověr. V malé spirituálce *Otče náš* poukázal na skutečnost, že modlitba a čin se nemusejí vylučovat, že mohou kráčet spolu ruku v ruce. Otče náš představuje orientační konstantu naší *praxis pietatis*.

V komprimované podobě najdeme fragmenty lochmanovské dogmatiky ještě na jednom místě: ve slovníkových heslech prvních dvou svazků *Evanglického církevního lexikonu*, jehož byl spoluvydavatelem, odpovědným za hesla z oblasti systematické teologie a filosofie. Když jsem se ho v roce 2000 ptal na to, zda někdy nepomyslel na vlastní dogmatiku, zavrtil hlavou a rychle přešel k jinému tématu.

Theolog na veřejnosti

K publiku svého druhého města se Jan Milíč Lochman obracel v kázáních, slavnostních akademických proslovech, na vlnách rozhlasu, na stránkách novin.

Na jeho kázání v basilejském münsteru – následně vycházela tiskem v sešitech *Basler Predigten*⁶⁴ – vzpomínají pamětníci jako na společenskou udá-

⁶⁴ *Basler Predigten. Eine monatliche Predigtfolge*. Připomínám, že prvním domácím vystoupením bratra profesora po vynucené přestávce bylo právě kázání, v neděli

lost. Své spoluobčany, kteří do kostela nepřijdou ani o svátcích a kteří nečtou Bibli, ale noviny, oslovoval ve svátečních rozhlasových úvahách, následně shrnutých do knížečky *Vom Sinn der Feste* (1982).⁶⁵ Akademickou obec oslovil coby rektor basilejské university třikrát: v rektorských proslovech *Wahrheitseifer und Toleranz* (1981)⁶⁶ a *Im Namen Gottes des Allmächtigen!* (1982)⁶⁷ a v přednášce, již se jako sedmdesátník loučil se svou alma mater *Der Mensch im Ganzen der Schöpfung. Zur ökumenischen und ökologischen Aktualität von J.A. Comenius* (1992).⁶⁸ Na tématech jako napětí mezi horlivostí pro vlastní bytostné přesvědčení a tolerancí vůči názoru druhého nebo vzývání Boha v záhlaví ústavy Švýcarské konfederace testoval, zda má theolog co říci do otázek žhavě diskutovaných ve veřejném prostoru. Horlivost pro pravdu neznamená – nemusí znamenat, nemá znamenat – entusiasmus, neřku-li fanatismus, světonázorová tolerance neznamená – nemusí znamenat, nemá znamenat – indiferentismus, neřku-li skepticismus nebo cynismus.

4. 2. 1990 v evangelickém chrámu u Salvatora. – Jan Milíč Lochman, „Aj, nové činím všechno (Kázání na Zj. 21,1–5)“, in: *Boží úděl ve světě. Kázání a přednášky z návštěvy v Praze*, Praha: Kalich, 1992, 11–18. Snad při všech dalších návštěvách ve sborech ČCE kombinoval hostování za přednáškovým pultem s hostováním na kazatelně. Viz např. „sborník z návštěvy prof. J. M. Lochmana v Heršpicích a Brně 31.10.–1.11. 1999“ *Mějte v paměti ty, kteří vás vedli*, Heršpice: Eman, 2000.

- 65 Jan Milíč Lochman, *Vom Sinn der Feste. Meditation über Weihnachten, Ostern und Pfingsten*, Basel: F. Reinhardt, 1982. Česky *O smyslu křesťanských svátků. Meditace o Vánocích, Velikonocích a Letnicích*, edice Dialog 7, přel. Slabý, Praha: Vyšehrad, 1997. Název bylo v překladu třeba upřesnit: ve švýcarském kontextu se svátky rozumějí samo sebou „křesťanské svátky“, v českém kontextu tomu tak není.
- 66 Jan Milíč Lochman, *Wahrheitseifer und Toleranz. Rektoratsrede gehalten an der Jahresfeier der Universität Basel am 27. November 1981*, Basel: Verlag Helbing and Lichtenhahn, 1981; česky viz poznámku níže.
- 67 Jan Milíč Lochman, *Im Namen Gottes des Allmächtigen! Rektoratsrede gehalten an der Jahresfeier der Universität Basel am 26. November 1982*, Basel: Verlag Helbing and Lichtenhahn, 1982; česky *Horlivost pro pravdu a tolerance. Rektorská přednáška při výročí slavnosti univerzity v Basileji 27. listopadu 1981 / Ve jménu Boha Všemohoucího. Rektorská přednáška při výročí slavnosti univerzity v Basileji 26. listopadu 1982*, přel. B. Vik, Ostrava, 2011.
- 68 Jan Milíč Lochman, *Der Mensch im Ganzen der Schöpfung. Zur ökumenischen und ökologischen Aktualität von J.A. Comenius*, in: *Jahresbericht des Frey-Grynaeischen Institutes in Basel für die Jahre 1991–1992*, 1993, 6–19; předtím zkráceně v *Neue Zürcher Zeitung* 21. 3. 1992.

K mnohem širšímu publiku, do jazykově i kulturně, konfesijně i politicky pestrého společenství světové ekumény směřoval prominentní ekumenický činovník své meditativní výklady doxologie Modlitby Páně *Reich, Kraft und Herrlichkeit* (1981).⁶⁹

Theolog

Jak charakterizovat Lochmanovu teologii jako celek? Je kontextuální (smyslu pro kontextuální myšlení a mluvení se naučil u J. L. Hromádky), je dialektická (vysokou školu theologické dialektiky vychodil u Emila Brunnera), je realistická (křesťanský realismus si osvojil studiem Reinholda Niebuhra). K soustředěnosti ke Kristovu kříži a vzkříšení jej nasměřoval jeho nejvýznamnější učitel, Karl Barth.

Jako kontextuální, dialektický a realistický theolog byl Lochman theologem nezloinné, nehasnoucí naděje. Ve světovém ekumenickém hnutí je téma „Naděje“ explicitně přítomné od 2. valného shromáždění Světové rady církví v Evanstonu 1954, které se sešlo pod heslem *Kristus – naděje světa*, přes 4. valné shromáždění SRC v Uppsale 1968 s heslem *Aj, nové činím všecko* až k plenární konferenci „Víra a řád“ v Bangalore 1978, pro kterou Lochman vypracoval *Vydání počtu z naší společné naděje*. Silný domácí podnět k promýšlení nekvietistického, aktivistického pojetí eschatologie znamenala pro Lochmana četba vynikající studie Amedeo Molnára *Eschatologická naděje české reformace* (1956). Celým Lochmanovým životem a dílem se táhne jedno velké Ne! fatalistickému dogmatu o nenapravitelnosti člověka, nezměnitelnosti pozemských pořádků, nereformovatelnosti institucí. Autentické křesťanství mu bylo „hnutím odporu proti fatalismu“.⁷⁰ Domnívám se, že tady je třeba hledat kořeny jeho neskrývané nechuti k existencialismu a zjevných sympatií k marxismu. Jako křesťan byl přesvědčen o možnosti a nutnosti humanizovat v šedesátých letech český reálný socialismus a v devadesátých letech český gründerský kapitalismus. V názvu jedné ze svých drobných švýcarských publikací, *Trägt oder trägt die christliche Hoffnung?* (1974),⁷¹ se otázal: „Nese nás křesťanská naděje,

69 Jan Milíč Lochman, *Reich, Kraft und Herrlichkeit. Der Lebensbezug von Glauben und Bekennen*, Kaiser Traktate 58, München: Kaiser, 1981.

70 „Resistance movement against fatalism“ – Lochman, *Christ and Prometheus*, 104.

71 Jan Milíč Lochman, *Trägt oder trägt die christliche Hoffnung? Biblisches Erbe in den Herausforderungen der Zeit*, Zürich: Theologischer Verlag, 1974.

nebo nás klame?“ Jeho samého naděje nesla, navzdory skutečnosti, že mu bylo dáno zblízka zakusit obě totality 20. století.

Rezignovat odmítal Lochman i na osobní rovině. Během jedné z jeho polistopadových pražských návštěv jsem se měl na krátko odebrat do nemocnice na menší plánovanou operaci. Vyslovil jsem obavy, že se zákrok nemusí zdařit. Obrátil se ke mně a asertivním tónem, jakým přednášel základní dogmatické teze, pravil: „To se musí podařit.“

Jako student seděl pod katedrou nejvýznamnějších theologů své doby. Ve studentských letech – dnes to zní jako pohádka – osobně poznal Brunnera, Niebuhra, Bartha. Z kolegů počítal mezi své blízké přátele Iwanda, Gollwitzera, Moltmanna, Ritschla, Benneta, Nissiotise. Bylo mu nasloucháno, byl čten. Vážený, uznávaný, obdivovaný, milovaný. Žil pod Božím zákonem a snad vše, co kdy podnikl, se zdařilo. Šťastný to muž!

V závěru této své guided tour se vrátím k onomu vzpomínanému pražskému večeru v dubnu 2002. Oslavenec dostal poslední slovo. Domluvil, rozhostilo se ticho. O společné Amen se zasloužil Lochmanův chráněnc Sváta Karásek, když spontánně povstal a zanotoval známou rakouskou verzi ambrosiánského chvalozpěvu, píseň „Tebe, Bože, chválíme“. Dnes je mezi námi Jan Milíč přítomen už jen svým slovem. Ale mluvit v protestantském prostředí o „pouhém slovu“ se nesluší. Vždyť je svým slovem přítomen všem čtenářkám a čtenářům, kteří neměli to štěstí dát na sebe bezprostředně působit kouzlo jeho osobnosti.

Svou poslední knihu, opět českou, paměti *Oč mi v životě šlo* (2000),⁷² Lochman zakončil kapitolou „Oč mi šlo v teologii?“. Je to přetisk bilanční pražské přednášky *Má cesta evangelického teologa* (1995),⁷³ ozdoby prvního čísla prvního ročníku našeho fakultního časopisu „Teologická reflexe“. Její závěr budiž dnes naší „zavírkou všeho“:

72 Jan Milíč Lochman, *Oč mi v životě šlo. Cesty českého teologa doma i do širého světa*, Praha: Kalich, 2000. Německy *Wahrheitssuche und Toleranz. Lebenserinnerungen eines ökumenischen Grenzgängers*, Zürich: TVZ, 2002.

73 Jan Milíč Lochman, *Má cesta evangelického teologa, Teologická reflexe* 1 (1995/1), 55–68. V pamětech autor z přednášky vypustil autobiografickou úvodní kapitolku „Živná půda“ (tamtéž, 55–58) a přidal kapitolku „Dynamika Ducha“ (Lochman, *Oč mi v životě šlo*, 265–266); odkaz na celou poslední kapitolu z obsahu (279) nedopatřením vypadl.

První kapitolku této zprávy o své theologické cestě jsem nadepsal: Na počátku – Bůh. Teď bych chtěl zakončit komplementárním: Konec konců – Bůh. A uprostřed, nepřehlédnutelně, kříž a velikonoční zvěst. *Ave crux – spes unica*. Tuto eschatologickou míru a výhled smí a má theologie připomínat své církvi i společnosti. Toto *plus ultra* biblické naděje zůstává, uprostřed zvrátů a tísní a bezradností, *ceterum autem* mé (a ovšem, chvála Bohu, nejen mé) theologické cesty.⁷⁴

Od pašijového týdne nás dnes dělí už jen několik dnů. Nechť nás všechny nadále nese naděje, ta křesťanská naděje, o níž nás Jan Milíč Lochman ujišťuje, že neklame.

prof. ThDr. Jan Štefan

Univerzita Karlova, Evangelická theologická fakulta

Černá 646/9, 110 00 Praha 1

Česká republika

stefan@etf.cuni.cz

74 Kombinuji obě verze ve sjednocené grafice: Lochman, *Oč mi v životě šlo*, 272; týž, *Má cesta evangelického theologa*, 68.